

A 2023-as montenegrói választások

The 2023 Montenegrin Elections

Teszary Miklós

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.3.06

összefoglaló: A tanulmány a 2023-as montenegrói elnök- és parlamenti választás előzményeit, eredményeit és lehetséges következményeit mutatja be. Az idei megmérettetések az utolsó olyan erőpróbának tekinthetők, amelyen a nyugat-balkáni országot 1991 óta kormányzó Montenegrói Szocialisták Demokratikus Pártja komolyabb esélyekkel indult. Az elnökválasztás nemcsak a kiemelt tétje, de az elmúlt években folyamatosan tapasztalt kormányzati válság miatt is fontos eseménynek szamított Montenegró életében. Az új elnök, Jakov Milatovic és pártja a választás eredményeiként az ország meghatározó erejévé lépett elo, ami a 2023. júniusi parlamenti választásokat is befolyasolta.

Kulcsszavak: Montenegró, elnökválasztás, Nyugat-Balkan, Milo Đukanovic

Abstract: *The study presents the background, results, and possible consequences of the 2023 presidential and parliamentary elections in Montenegro. These challenges could be the last contests in which the Democratic Party of Socialists of Montenegro, which has governed the Western Balkan country since 1991, had a serious chance of reaching a position. The presidential election is considered an important event in the life of Montenegro, not only because of the high stakes involved, but also because of the governance crisis that has been kept under the surface in recent years. The new president, Jakov Milatovic, and his party have emerged as the dominant force in Montenegro, with the potential to influence the parliamentary elections in June 2023.*

Keywords: Montenegro, presidential election, Western Balkans, Milo Đukanovic

Bevezetes

2023 folyamán számos választást tartottak Europaban, kozuluk kettot Montenegróban. Az ottani elnökválasztás kiemelt tetje az volt, hogy Milo Đukanovic, aki az országot mar tobb mint három évtizede vezette, elveszíti-e az elnöki széket, vagy ismét meg tudja tartani a pozíciót. Az idei kampánynak és jeloltalltasnak nemcsak a szavazás tétje miatt volt a korábbiaknál nagyobb a jelentősége, de az ország számára egy olyan lehetséges korszakhatarnak ígérkezett,

amelyet a Montenegrói Szocialisták Demokratikus Pártja (*Demokratska partija socijalista Crne Gore*, DPS) politikáját kritizálók régóta vártak. A jelen tanulmány célja az, hogy feltérképezze és értelmezze a 2023-as montenegrói elnök- és parlamenti választást, elsődlegesen a helyi sajtóban megjelent hírek alapján. Az elnökválasztást mindenképpen fordulópontnak tekinthetjük, annak kimenetelét a montenegrói és a nemzetközi közvélemény is kiemelt figyelemmel követte. Milo Đukanović esetleges győzelme után a már régóta lebegtetett előrehozott parlamenti választásokon a DPS érdemi kihívóként léphetett volna fel az évek során megerősödött ellenzékével szemben, az elnöksere esetén viszont az utóbbiak újult erővel készülhettek a parlamenti választásokra, amelyek dátumát már nem Đukanović határozta volna meg. Az eredmény – Đukanović és pártja választási veresége – végül beleillett abba a mintába, amely az utóbbi évtizedben a (Nyugat-)Balkánon megfigyelhető: a délszláv válság idején vagy már azt megelőzően hatalomra került vezetők sorra veszítik el a pozíciójukat.

Montenegró belpolitikai térképe

Az 1990-es évektől a politika és a DPS megítélése alapvetően két részre oszta a fekete hegyek országának politikai térképét és társadalmát. Az egyik oldalon Milo Đukanović pártját, a Montenegrói Szocialisták Demokratikus Pártját találjuk, amely 1991 és 2020 között az összes parlamenti választást vagy megnyerte, vagy a legnagyobb koalíciós partnerként tudott kormányra kerülni. A másik oldalon pedig választásról választásra különböző pártok, koalíciók tűntek fel, amelyek hol egymással összefogva, hol külön-külön indultak – valamennyien azzal a szándékkal, hogy a DPS politikai egyeduralmát megtörjék. Tették ezt annak ellenére, hogy sok esetben teljesen mást gondolnak a világról, illetve olyan kérdésekről, mint az európai uniós integráció, az oroszok vagy a kínaiak montenegrói jelenléte, vagy éppen a NATO-tagság kérdése.

Bár Montenegróban számos párt és koalíció született az elmúlt közel 30 évben, egyik politikai formáció sem tudott olyan támogatottsággal rendelkező politikusokat kitermelni, akik az ezredforduló és 2020 között Milo Đukanovićnak és pártjának egyértelmű kihívóiként jelenhettek volna meg. Az utolsó lehetséges győztes politikus Momir Bulatović, Đukanović egykori szövetségese volt, aki az emlékezetes 1997-es elnökválasztáson maradt alul a korábbi párttársával szemben. A DPS hosszú ideig tartó sikerét egyrészt az magyarázza, hogy viszonylagos stabilitást tudott teremteni az országban, másrészt pedig az, hogy évről évre nőtt a montenegrói lakosság életszínvonala – mindez az előfordult demokratikus deficitek vagy az időről időre felmerült problémák ellenére is szinten tartotta párt támogatottságát.

Az elnökválasztáshoz vezető út

A 2020-as parlamenti választás

Az idei elnökválasztás kiemelt kérdése az volt, hogy a hatalmat kisebb-nagyobb megszakításokkal 1991 óta gyakorló Milo Đukanović elveszíti-e a pozícióját, s ezzel előáll az az eddig példátlan helyzet, hogy önkaratán kívül szorul ki a két legfontosabb állami méltóság viselésének a lehetőségéből.¹ Bár annak a jobb megértéséhez, hogy ez milyen jelentőséggel bír az ország számára, érdemes lenne bemutatni Đukanović politikai pályafutását is, a tanulmány azonban területi korlátok miatt csak a legfontosabb előzmény, a 2020-as parlamenti választás, valamint az oda vezető főbb események vizsgálatára térhet ki.

Amennyiben azt szeretnénk megérteni, hogy mi vezetett a DPS 2020-as vereségéhez, mindenképpen érdemes kiemelni, hogy a 2016-os választást követően számos politikai válság rázta meg Montenegrót. Az ország NATO-csatlakozása, valamint az a körül kialakult bel- és külpolitikai konfliktusok (tüntetések, puccskísérlés, diplomáciai kihívások) hozzájárultak ahhoz, hogy meg tudjanak erősödni az ellenzéki pártok, politikusok, közülük is elsősorban Zdravko Krivokapić, aki számos alkalommal kritizálta az ország euroatlanti integrációjának gondolatát.²

A 2020-as parlamenti választás eredményének másik összetevőjét a DPS által az előző évben elfogadott és hatályba léptetett egyházügyi törvény jelenti, amely olyan társadalmi és politikai indulatokat keltett, amelyek példa nélküliek voltak az állam függetlenségének kikiáltása óta. Az új jogszabály nemcsak mobilizálta a DPS és Đukanović ellenfeleit, de lehetőséget is teremtett arra, hogy a választások után az ellenzék egy széles körű koalícióba tömörülve alakítson kormányt.

A DPS választási vereségének harmadik okaként a 2019-ben kirobbant korrupcióellenes tüntetések³ érdemes megemlíteni,⁴ amelyek során az ellenzék nem csupán a szokásosnál nagyobb tömegeket tudott megmozgatni, de az egyházügyi törvény okozta általános elégedetlenség is tovább fokozódott. A tüntetések visszatérő elemét jelentette a DPS korrupciójának egyik kézzelfogható bizonyítéka, az úgynevezett „97.000-es” ügy,⁵ amelynek során a feltételezések szerint a párt magas rangú képviselője jelentős kenőpénzt vett át.⁶

A 2019-et végigkísérő tüntetések résztvevői a korrupció megszüntetése és a választások tisztasága mellett a média szabadságát, valamint Đukanović hatalmának csökkentését is a zászlójukra tűzték. Ráadásul nem sokkal a 2020-as választás előtt jelent meg a Freedom House jelentése, amely az országot a „hibrid rezsim” kategóriába sorolta,⁷ ami tovább mélyítette azt a válságot, amelyben a DPS és Đukanović az előző évi tüntetéseket követően találta magát. Ugyanakkor 2020 elején nagyobb tömegtüntetésekre már nem került sor, hiszen májusra már országsszerte érvényben voltak a koronavírus-járvány miatt bevezetett korlátozások.

Három bizonytalan év

A 2020-as parlamenti választás eredményeként a Đukanović vezette DPS elvesztette a kormányzókéességét, és ellenzékbe szorult – annak ellenére, hogy a legtöbb szavazatot szerezte meg.⁸ Ugyanis egyetlen párt sem volt hajlandó vele koalíciós kormányt alakítani, így az összellenzéki „szivárványkoalíciónak” nyílt rá lehetősége. A megalakult kormányzat élére a korábbi megállapodásnak megfelelően⁹ a már említett Zdravko Krivokapić került, és a felek már másnap megállapodtak arról, hogy szakértői kormány fogja az irányítást végezni.¹⁰

A koalíciót azonban jóformán kizárólag a Đukanović legyőzése iránti igény tartotta össze, hiszen az azt alkotó pártok a politikai palettán rendkívül távol helyezkedtek el egymástól. Ez a tény pedig már a parlament 2020. decemberi megalakulásakor előrevetítette, hogy a vitás kérdések rendezése komoly kihívások elé állíthatja őket.

Az akkor felállt Krivokapić-kabinet két miniszterének a nevét fontos közelebbről is megismerni, mert ők 2023-ban is fontos szerepet kaptak. A pénzügy- és szociális miniszter Milojko Spajić, a gazdaságfejlesztési miniszter pedig Jakov Milatović lett. Mindketten alapvetően a gazdasági életből érkeztek a politikába. Először a Krivokapić által életre hívott „*Ne damo Crnu Goru*” [„Nem adjuk Montenegrót”] mozgalomban tűntek fel, 2020 júliusában, azaz még az előtt, hogy eldőlt volna, hogy a DPS-ellenes koalíció őt jelöli miniszterelnöknek. A mozgalom számos más tagja is miniszteri vagy egyéb kiemelt pozíciót töltött be a 2020 decemberében megalakult kormányban.

A koalíció egységén az első repedések 2021 nyarán jelentkeztek, amikor a Demokratikus Front (*Demokratski front*, DF)¹¹ kihátrálása miatt Zdravko Krivokapić kormánya elvesztette a kormánykéességét – a DF a bojkottal lényegében blokád alá helyezte a montenegrói törvényhozás munkáját.¹² Ezzel az a helyzet állt elő, hogy a kormánynak bizonyos törvények megszavazása érdekében a DPS támogatását is igénybe kellett volna vennie. Ráadásul a kormányzatnak nem is csak a DF távozásával kellett szembenéznie. A koronavírus-járvány, valamint annak kezelése hatalmas terheket rótt az országra, a Szerb Ortodox Egyház új montenegrói és tengeremelléki metropolitájának a beiktatása¹³ kapcsán pedig zavargások robbantak ki Cetinjében.¹⁴ Krivokapić kormányának egy rendkívül nehéz helyzetben kellett volna helytállnia, azonban 2020 decemberét követően számos olyan újabb tényező merült fel, amely a nyár óta alapvetően rossz helyzetben lévő helyzetet még tovább súlyosbította.

A kormányválság 2022 januárjában tovább mélyült, amikor a miniszterelnök-helyettes, Dritan Abazović a kisebbségi kormányzás ötletével állt elő, s azt a DPS és a DF nélkül kívánta megvalósítani.¹⁵ Bár az indítványt sokan bírálták amiatt, hogy az egy, a DPS-szel való paktumnak felel meg,¹⁶ de az események februárra odáig fajultak, hogy Krivokapić elvesztette az ellene és a kormánya

ellen indított bizalmatlansági szavazást, és felállt az Abazović vezette kisebbségi kormányzat.¹⁷ Ám az is tiszavirág-életűnek bizonyult, s 2022 nyarára politikai válságba süllyedt, majd augusztus után az újabb parlamenti bizalmatlansági indítvány elfogadása miatt¹⁸ már csak ügyvivő kormányként működött tovább.

Fontos kiemelni, hogy bár Đukanović az elnöki jogkörénél fogva kiírhatott volna egy előrehozott választást, az kontraproduktív lehetett volna a DPS számára: egy esetleges választási vereség Đukanović elnökválasztási esélyeit is csökkenthette volna. Így viszont az ügyvivő Abazović-kormány a DPS parlamenti képviselőinek a támogatására is rászorult annak érdekében, hogy az ország működőképességét meg tudja őrizni. Emellett az elnök taktikája mellett szólt az is, hogy bebizonyosodott a DPS 2020 óta időről időre hangoztatott véleménye: a nélkülük felálló kormányzatok alapvetően nem alkalmasak az ország vezetésére.

Az elnökválasztás közvetlen előzményeként 2022 októberében helyhatósági választásokat tartottak Montenegróban, amelyek Milo Đukanović és a DPS számára rendkívül kedvezőtlen eredményeket hoztak. Ez már lényegében előrevetítette azt, hogy a 2023-as elnökválasztási kampány során a DPS részéről mindenképp kiemelten nagy mozgósításra lesz szükség ahhoz, hogy Đukanović az elnöki széket megtarthassa. A párt a helyhatósági választások során csak két helyen tudta megőrizni a többségét, és – 1990 óta először – elvesztette Podgoricát, a fővárost is.¹⁹

2023 márciusában, az elnökválasztás előtt néhány nappal, pár óra alatt futótűzként terjedt el a hír a montenegrói közvéleményben, hogy Đukanović júniusra előrehozott parlamenti választásokat írt ki.²⁰ A célja minden valószínűség szerint az volt, hogy a DPS-nek a korábbi évek választási eredményei alapján várható veresége esetén is megpróbálja a nyár folyamán elhódítani a miniszterelnöki széket.

Az elnökjelöltek

Az ország választási törvényei szerint az ötévente tartandó és kétfordulós elnökválasztáson minden nagykorú montenegrói állampolgár elindulhat, amennyiben az ahhoz szükséges 8101 ajánlást megszerzi.²¹ Amennyiben az első fordulóban egyik jelöltnek sem sikerül a szavazatok 50 százalékánál többet megszereznie, akkor a legjobb eredményt elérő két jelölt jut a második fordulóba, ahol a voksok egyszerű többségére van szükség az elnöki pozíció elnyeréséhez.

Az idei elnökválasztás kiemelt kérdése eredetileg az volt, hogy a politikai spektrumnak a DPS-szel ellentétes oldalon álló pártjai, szervezetei közösen indítanak-e jelöltet. Ám a választás és a kampány körülményei megváltoztak, mert Danijela Đurović házelnök az első forduló időpontját március 19-re tűzte ki. Indoklása szerint azért döntött a korai dátum mellett, hogy a kampányidőszak és

a választás ne essen egybe a húsvéti ünnepek idejével.²² Az előrehozott dátum viszont kényszerhelyzetbe hozta a montenegrói pártokat és politikusokat, köztük Milo Đukanovićot is. Ennek következtében nemcsak az elképzelt ellenzéki összefogás maradt el, de Đukanovićék számára sem maradt idő egy esetleges új jelölt melletti kampányra. Ő ugyanis a helyi törvények szerint jogosult volt az újraindulásra, ám politikai veteránként és a többszöri visszavonulási kísérlete miatt kérdéses volt, hogy indul-e az elnökválasztáson.

A korai időpont miatt az első forduló előtt a legfontosabb kérdés tehát az lett, hogy a hivatalban lévő elnök újraindul-e, és miként alakulnak a politikai viszonyok a „menet” végére. Đukanović egészen február 24-ig elhúzta az indulása bejelentését, ami azért is furcsa, mert így a választásokig kevesebb mint egy hónap maradt számára ahhoz, hogy mozgósítsa a szavazóit. Az ország örökösnek tűnő vezetője indulásának és a pozíció megszerzésének az eshetőségét tovább gyengítette az, hogy február folyamán a DPS-hez köthető számos – népszerűnek is mondható – közismert politikusról is elterjedt a hír, hogy indulni fog a megmérettetésen.²³

Đukanović kapcsán eleinte felmerült, hogy az újráválasztásának jogi akadályai lehetnek. Ő ugyanis már a montenegrói törvények által maximálisan engedélyezett két elnöki ciklust kitöltötte (1998 és 2003 között, valamint 2018 és 2023 között). A DPS értelmezése szerint azonban az első ciklusát még egy másik államalakulat, Szerbia–Montenegró szövetségi állam keretében kezdte meg, így jogosult az újraindulásra. Végül, annak ellenére, hogy az ellenzék az alkotmánybírósnál is próbálkozott Đukanović jelöltségének a megghiúsításával, a testület elfogadta a DPS érvelését,²⁴ és a pártvezető előtt – ahogy arról már szó volt – minden alkotmányos akadálya elhárult annak, hogy újrainduljon az elnöki székért.

Đukanović fontosabb kihívói közül a már említett Miloško Spajić, az Európa Most Mozgalom (*Pokret Evropa sad*, PES) jelöltje indulását övezte a legnagyobb érdeklődés. A fiatal közgazdász, aki korábban pénzügy- és szociális miniszter volt, 2020-at követően került a montenegrói politika középpontjába. Az MB/Ce-Dem közvélemény-kutató cég februári felmérései alapján a politikusnak kitűnő esélye volt a regnáló elnök pozíciójának a fenyegetésére.²⁵ Ugyanakkor az indulása még a hónap folyamán megghiúsult, miután kiderült, hogy szerb–montenegrói kettős állampolgár, s így kizárták a jelöltek közül. Bár kezdeményezte a szerb állampolgárságról való lemondását, a jelöltállítás határidejéig nem sikerült pontot tenni a folyamat végére. Így ez a Đukanović-párti sajtónak és a DPS holdudvarának komoly támadási lehetőséget biztosított a jelölttel szemben, Spajić és köre pedig koncepciók eljárásról, illetve politikai támadásról beszélt a kettős állampolgárság kapcsán.

Érdemes kiemelni azt a tényt, hogy az említett 2019-es egyházügyi törvényt követően a DPS és Milo Đukanović rendre konfliktusba került Szerbiával és a

Szerb Ortodox Egyházzal – ennek megfelelően a Belgráddal szimpatizálók túlnyomórészt Đukanović ellen szavaztak 2020-ban, és 2023-ban is ezt várták tőlük az elemzők. Számukra Spajić lehetett volna az idej elnökválasztás ideális jelöltje. A magukat szerbként azonosító vagy Szerbiával szimpatizáló montenegróiak szemében Spajić kiesése után Andrija Mandić lépett elő támogatandóként. Ő annak a szerbpartí DF-nek a tagja, amely a vádak szerint a komoly szerepet játszott a 2016-os puccskísérletben. Mandić pedig nemcsak a párt tagja, de a puccskísérletet követő bírósági tárgyalások során a vádlottak között is feltűnt. A közvélemény-kutatások szerint egy esetleges második fordulóban a sokat megélt politikusnak lettek volna – talán éppen az akkori tettei miatt – a legrosszabb esélyei Đukanović ellenében.²⁶ Az előzetes közvélemény-kutatások alapján Andrija Mandić mellett még Aleksa Bečić²⁷ volt az, aki eredményes kihívója lehetett volna Milo Đukanovićnak.²⁸

A 2023-as elnökválasztás egyik jellegzetessége, hogy korábban a jelöltek közül többet is kétes ügyekkel hoztak összefüggésbe. Đukanović esetén az országot körbelengő korrupció, valamint a Pandora-papírok,²⁹ Mandić kapcsán a puccskísérlet, Bečić esetében pedig egy plágiumügy³⁰ került többször is a figyelem középpontjába. Mindez korántsem azt jelenti, hogy a választók kizárólag ezen ügyek mentén ítélték meg az elnökjelölteket; sokkal inkább furcsa, hogy azok a velük kapcsolatban felmerült vitás kérdések ellenére is a politikai életben tudtak maradni.

Az első fordulóban némileg „fekete lóként” tekinthetünk Jakov Milatovićra, a korábbi pénzügy- és gazdaságfejlesztési miniszterre, aki Zdravko Krivokapić kormányában töltötte be a tisztséget 2020 decembere és 2022 áprilisa között.³¹ Az 1986-os születésű Milatović viszonylag későn, csak 2020-ban került a politikába, és Spajić indulásának megghiúsulása után került be az elnökválasztás jelöltjei közé. A politikust azonban nemcsak a korábbi miniszteri pozíciója miatt ismerte a montenegrói közvélemény, hanem a kiesett párttársával közösen életre hívott *Evrope Sad!* [Európa Most!] nevű gazdasági programjuknak köszönhetően is, amelyet 2021-ben mutattak be.³² A programnak többek között olyan határozott célkitűzései voltak, mint a minimálbér növelése, illetve az észak-montenegrói lakosság csökkenésének a megállítása. A program részét képezte egy átfogó adóreform, amelyet 2022 januárjától be is vezettek, és a kiemelt célja az adórendszer átalakításával az átlagfizetések növelése volt; a minimálbér pedig nettó 222 euróról 450-re emelkedett.³³ A Krivokapić-kormány bukását követően, 2022 júniusában hívta életre Spajić és Milatović a reformcsomagjukkal meg egyező nevet viselő mozgalmat, amely először a 2022-es önkormányzati,³⁴ majd a 2023-as elnökválasztáson mérettette meg magát.

Az említett jelölteken kívül hárman szálltak még versenybe az első fordulóban: Draginja Vuksanović-Stanković, Goran Danilović, valamint Jovan Radulović.

Az első forduló

Az első fordulóra az elnökjelöltek a tervezettnél előbbi időpontra meghirdetett parlamenti választás fényében készültek. A montenegrói közmédiában 2023. március 9-én megtartott elnökjelölti vita³⁵ teremtett lehetőséget arra, hogy az indulók a még bizonytalan szavazókat saját maguk oldalára állítsák. A televíziós vitán a hét jelöltből hatan vettek részt,³⁶ az egyetlen „kimaradó” Jovan Radulović volt, aki személyi edzőként lett internetes híresség. A rendezvényt beárnyékolta, hogy Jakov Milatovićot az összegyűlt tiltakozók nem akarták beengedni a televízió épületébe, és csak rendőri segítséggel jutott be a politikus.³⁷ Egy héttel később viszont a szervezők már csak két jelöltet hívtak meg: Milo Đukanovićot és a DF jelöltjét, Andrija Mandićot.³⁸ Ezt a március 16-án, a Prva TV-ben rendezett szópárbajt³⁹ a kimaradt jelöltek úgy értékelték, hogy Đukanović és Mandić ezzel próbálja egyengetni az útját a második fordulóra.⁴⁰ Ennek ellensúlyozása érdekében másnap a Vijesti csatornán újabb vitára került sor; arról Đukanović és Radulović hiányzott.⁴¹

A kampány fő elemeként Đukanović és Milatović között a fő törésvonal a politikai tapasztalat kérdésében alakult ki. Bár mindkét politikus egyértelműen az európai uniós integráció mellett tört lándzsát, míg Đukanović a politikában eltöltött évek fontosságát, addig Milatović a szakmai karrier és tapasztalat kiemelt jelentőségét hangsúlyozta.

Az oroszbarátság és Oroszország kérdése 2023-ban is kiemelt kérdésként jelent meg Montenegróban. A kampány időszakában Gabriel Escobar, az Amerikai Egyesült Államok nyugat-balkáni különmegbízottja arra figyelmeztetett egy nyilatkozatában, hogy előfordulhat, hogy Oroszország az első fordulót megelőzően megpróbál beavatkozni a montenegrói választásokba.⁴² Az első forduló kimenetelében pedig az amerikai üzenetnek nem csupán jelentősége lehetett, de nagy valószínűséggel szavazókat tántorított el Mandićtól is. A szakértők őt és a pártját számos elemzésben, újságcikkben is szélsőjobboldaliként és ruszofilként jellemezték,⁴³ és Mandićnak a 2016-os puccsban való korábbi – vélt vagy valós – részvétele szintén fenyegetést jelenthetett a választók számára.

Az első forduló során a választásra jogosultak 64,07 százaléka járult az urnákhoz; ez lényegében megegyezik a 2018-as elnökválasztáson mért részvétellel.⁴⁴ A várakozásoknak megfelelően Milo Đukanović szerezte meg a legtöbb szavazatot, 35,2 százalékkal, míg a második helyen Jakov Milatović végzett, 29,2 százalékkal. Érdeemes még megemlíteni, hogy a Demokratikus Front jelöltje, Andrija Mandić – akit az említett kifogások ellenére is sokan az elnökválasztás második fordulójába vártak – 19,3 százalékot szerzett, Aleksza Becić pedig 10,9 százalékot. A másik három jelölt egyike sem érte el az 5 százalékot.⁴⁵

Az első forduló következményei

Az első forduló eredménye két fontos tényezőre világított rá. Az egyik, hogy a közbeszédben időről időre előkerülő és az újságok hasábjain meglebegtetett orosz fenyegetettség, amelyet Andrija Mandić és a Demokratikus Front nevével együtt emlegettek, elégnek bizonyult ahhoz, hogy a montenegrói politika egyik legtapasztaltabb politikusa ne érjen el áttörést. A másik kiemelendő, hogy Jakov Milatović nemcsak sikeresen csatornáztatta át magához a Spajić kizárása következtében jelölt nélkül maradt szavazókat, de az új jelölt feltűnése a DPS- és Đukanović-ellenes politikai tömörüléseknek egy új erős embert is biztosított.

Az eredmény már azt is jelezte, hogy Montenegró belépett a Đukanović utáni korszakba. Bár formálisan akkor még nem veszített, de az eredmények azt mutatták, hogy a montenegrói polgárok túlnyomó többsége az ország élén három évtizedig állt vezető ellen voksolt.

Az első fordulót követően így Đukanović és a DPS számára elsődleges prioritássá vált a további mozgósítás ügye. A párt a korábbi választásokon rendszeresen támaszkodhatott a kisebbségi szavazatokra és pártokra. A horvát, bosnyák és albán kisebbség tagjai hagyományosan a DPS-re szavaztak, és a kormányalakításban is részt vettek annak oldalán.⁴⁶ Bár a nemzetiségi pártok többsége az első fordulóban támogatta Milo Đukanović jelöltségét, az eredmények azt mutatták, hogy a főként bosnyákok és albánok által lakott településeken váratlanul alacsony lett a részvétel.⁴⁷ Ezért a fordulót követően a DPS és az elnökjelölt újra a kisebbségek támogatását kérte.

Nem ez volt az első eset, hogy Đukanović a nemzetiségekhez fordult. A DPS köreiből gyakorta hangzott el az a vélemény, hogy az albán, bosnyák és horvát kisebbségnek „hűséget kell tanúsítania” Đukanović iránt, mert – a politikus narratívája szerint – ő mentette meg a montenegrói kisebbségeket Slobodan Milošević rendszerétől a délszláv háború alatt. Ez a nézet régóta tartja magát Montenegróban, és lényegében két dologra vezethető vissza: egyrészt a koszovói menekültválságnak a Montenegróba átcsapó hullámaira, valamint arra a tényre, hogy az ország területén élő kisebbségeknek valóban nem kellett etnikai atrocitásoktól tartaniuk.⁴⁸

A második forduló

Az újabb fordulót 2023. április 2-án tartották, és fokozott várakozás övezte, hiszen nemcsak az új elnök személyéről döntöttek a választók, de egyúttal arról is, hogy Milo Đukanović 1991 óta először elveszíti-e a hatalmát. Magát az elnökválasztást akár szimbolikusnak is lehet tekinteni, mivel a legendás 1997-es Đukanović–Bulatović-párharc volt az utolsó, amikor az ország második fordulóra kényszerült. Érdekeség, hogy éppen a DPS és Đukanović hozta fel a kampány során többször is 1997-et, és sokszor hasonlították az akkorihoz az idej referendumot.

A második forduló előtt az első megmérettetésen kiesettek közül Mandić, Becić és Danilović is Milatovićot biztosította a támogatásáról, míg Đukanović mögé sorakozott fel többek között Albin Kurti, Koszovó miniszterelnöke.⁴⁹ A két jelölt közti televíziós vitát március 31-én, a TVCG1 csatornán rendezték, s a fő üzenete Đukanović részéről az volt, hogy a családja üzleti érdekeltségében nincs semmi szabálytalan, akárcsak a saját vagyoni helyzetében.⁵⁰ Ezt azért tartotta fontosnak kiemelni, mert az ő és a családja nevét számos alkalommal hozták összefüggésbe különböző korrupciós ügyletekkel.

A második forduló részvételi adataiból kiderült, hogy a mozgósítás terén sikeresek voltak a felek: az első fordulón a szavazatát leadó 338.409 fővel szemben közel negyvenezzerrel többen, 376.361-en járultak az urnákhoz.⁵¹ A szavazatszámolás megindulása után nem sokkal, már alacsony feldolgozottságnál is látszott, hogy Milatović jelentősen vezet a riválisával szemben. A voksok összeállítása alapján Milatović 221.592, Đukanović pedig 154.769 szavazattal rendelkezett. Ennek köszönhetően az egykori gazdasági miniszter kerülhetett az ország elnöki székébe.

A részletes részvételi adatokból jól látszik, hogy Đukanović annak ellenére veszítette el az elnökválasztás második fordulóját, hogy a bosnyák, valamint az albán kisebbség által lakott területeken toronymagasan – esetenként a szavazatok 80 százalékával – nyert ellenfelével szemben. Az új helyzetben előfordulhat azonban, hogy a két népcsoportnak a DPS, illetve Đukanović regnálása alatt kialakult három évtizedes szerepe megváltozhat.⁵² A délszláv háború során ugyanis Đukanović nem csupán menedéket kínált az országban számos koszovói albánnak és – részben – bosnyáknak, de ebből politikai előnyt is megpróbált kovácsolni. Ennek megfelelően a montenegrói kisebbségek választásról választásra a DPS, de még inkább Đukanović személye mellett tették le a voksukat. Ehhez hozzájárult az is, hogy a đukanovići rendszer mind a két kisebbségből kiemelt egyes családokat, s ez az integráció hamis érzetét kelthették a többiekben is.⁵³

Tehát a montenegrói albán kisebbség kifejezett eredményének és a đukanovići útról való egyfajta leválásának tekinthető a 2020-as választás, majd az azt követő kormányválság, amelynek során az albán Dritan Abazović került hatalomra. És talán azt is előrevetítette, hogy az albán kisebbség mellett a bosnyák sem fog véglegesen megelégedni azzal a funkcióval, amelyet Đukanović rendszere szánt nekik, és amire a kampányában is utalt a korábbi elnök: a DPS örök szövetségésének és lekötelezettjének szerepével.

Merre tovább, Montenegró?

Milatović győzelme számos kérdést vetett fel Montenegró jövőjét illetően. Az Európa Most Mozgalom, s így az új elnök és Spajić számára is a 2023. júniusi parlamenti választás jelentette az igazi erőpróbát, amelynek során kiderült, hogy a szervezet mekkora társadalmi támogatottsággal rendelkezik. Egy választási győzelem esetén ugyanis a fiatal mozgalom az elnöki szék, valamint a parlamenti többség tudatában azonnal nekiláthatott volna a programja megvalósításához.

Ugyanakkor a PES legfőbb ellenfelének továbbra is a hatalomból kiszorítani látszó DPS tűnt, amely megpróbálta a 2020-as választási fiaskót, valamint a 2023-as elnökválasztás során elszenvedett vereséget feledtetni a szavazóival. A párt számára azonban a legfőbb kihívást Milo Đukanović utódlásának a rendezése jelentette, mivel a DPS-nek és holdudvarának az elmúlt 30 évben nem sikerült egyetlen olyan politikust sem „kinevelnie”, aki sikerrel vehette volna fel a versenyt a riválisokkal (Milatović, Spajić vagy Abazović). Ennek következtében a DPS belekényszerült abba a csapdahelyzetbe, hogy Đukanović indulása nemcsak az elnökválasztáson volt szükségszerű, de felvetődött annak a kérdése is, hogy létezhet-e a párt nélküle. Erre a parlamenti választáson kaptunk választ.

Milatović elnökségének a nagy kérdése az ország külpolitikai irányultságának a meghatározása. A politikussal kapcsolatban gyakran merültek fel azok a vádak (elsősorban a DPS részéről),⁵⁴ hogy a megválasztása esetén szorosabbra fűzné a viszonyokat Szerbiával.⁵⁵ Viszont mindkét elnökjelölt arról biztosította a szavazóit és a montenegrói közvéleményt, hogy a megválasztásuk esetén az ország nem térne le az európai uniós integráció útjáról.⁵⁶

Milatović a kettejük között zajlott televíziós vitában többször felröptette ellenfelének azt, hogy nemcsak orosz, de kínai befektetések számára is kiemelt lehetőséget biztosított az országban, ezzel pedig nem hazájuk európai uniós integrációját segítette. Az új elnöknek és mozgalmának tehát a kiemelt célja az volt, hogy a 2023. júniusi választásokon a parlamenti többséget is megszerezzék. A választási győzelem esetén az ország külpolitikájának a kiemelt eleme lehet az európai uniós integráció újbóli felgyorsítása. A csatlakozási tárgyalások felpörgetése azért is jelentkezett kifejezetten fontos kampánytémaként a júniusi választások előtt, mert az elmúlt években egyre inkább elterjedt az a vélekedés a montenegrói társadalomban, hogy Đukanović és pártja már nem a megoldás, hanem az akadály az európai integráció szempontjából.

A parlamenti választás

A június 11-én tartott parlamenti választás kampányára és a részvételi adatokra is rányomta a bélyegét az elnökválasztás hosszú és kimerítő választási hadjárata. A tulajdonképpen folyamatosan zajlott kampány lehet az egyik oka annak, hogy Montenegró minden idők legalacsonyabb részvételi aránya mellett tartották meg a parlamenti választásokat, amelyek során a 81 képviselői helyért 15 lista⁵⁷ küzdött meg.⁵⁸

A DPS által vezetett „Együtt!” választási blokk élén új személy, Danijel Živković tűnt fel, aki Đukanović utódja lett a pártban az elnökválasztást követően.⁵⁹ Habár a volt pártelnök azt ígérte, hogy a politikában továbbra is aktív marad, a hátralépése azt is jelenti, hogy a DPS és Montenegró végérvényesen belépett a Đukanović utáni korszakba. A megmérettetésre listát állított az Aleksza Bečić és a leköszönt miniszterelnök, Dritan Abazović által létrehozott, a Demokratikus Montenegró (*Demokratska Crna Gora*) és az Egyesült Reform Akció (*Građanski pokret Ujedinjena reformaska akcija*, URA) alkotta koalíció, amelynek a kampánya egyik kiemelt elemeként olyan negatív megnyilvánulások jelentek meg, amelyek elsődlegesen a PES és annak vezető politikusai ellen irányultak.

Az alacsony választási részvétel mellett tartott szavazáson a centrista Európa Most Mozgalom szerezte meg a legtöbb voksot, azonban az elnyert parlamenti mandátumok száma jelentősen elmaradt az előzetes közvélemény-kutatások eredményétől, így elhúzódó koalíciós tárgyalások következtek. A PES-t az a Miloško Spajić vezette választási győzelemre, akinek korábban az elnökjelölti ambíciói a kettős állampolgársága miatt meghiúsultak. A 81 képviselői helyből a PES 24-et, a DPS pedig 21-et szerzett meg, s ezzel a DPS a megalakulása óta először nem a legtöbb mandátummal zárta a parlamenti választásokat. A harmadik helyezett a „Montenegró Jövőjéért” nevű jobboldali koalíció lett 13 mandátummal, míg a Bečić és Abazović vezette koalíció 12 képviselői helyet szerzett.

Mindezek elhúzódó koalíciós tárgyalásokra utaltak, amelynek a gátját jelentette az is, hogy a PES az első nyilatkozataiban nemcsak a DPS-től, de a Bečić-Abazović-koalícióval történő együttműködéstől is elzárkózott.⁶⁰ Ez a DPS tekintetében mindenképpen érthető, míg a kampányon elhangzottak fényében azt is meg lehet érteni, hogy a Demokratikus Montenegró és az URA irányába sem szívesen nyitna a PES, mégpedig annak ellenére sem, hogy politikai beállítottságban a legközelebb talán éppen az URA helyezkedik el hozzá.

2023. augusztus 10-én – a hagyományoknak megfelelően – a legtöbb mandátumot szerző politikai pártot és vezetőjét, ebben az esetben a PES-t és, Miloško Spajićot kérte fel kormányalakításra Jakov Milatović elnök. A leendő kormányfőnek 90 nap állt rendelkezésére a kabinet összeállítására és a törvényhozásban a megfelelő támogatás biztosítására. Ugyanakkor az új kormány felállítása és a kormánykoalíció megalkotása egészen október elejéig nem történt meg.

A PES választási győzelme és koalíciós kényszere azonban egy nagyon fontos dologban különbözik a 2020-as parlamenti választások eredményétől. Ez pedig az, hogy nemcsak az elnöki széket, hanem a miniszterelnökit is az Európa Most Mozgalom egyik politikusa fogja betölteni. Ezzel pedig a két korábbi miniszter nem csupán tovább folytathatja a politikai programjuk megvalósítását, de kiemelt célként ismét a napirendre kerülhet az ország európai uniós integrációja is, amelyet a párt többször is hangoztatott. Minden bizonnyal egy erős gazdaságpolitikai fókuszú kormányzással szeretné a PES mindezt megvalósítani, hiszen az elnök- és a parlamenti választáson elért győzelmük egyik magyarázataként az valószínűsíthető, hogy a választók nem felejtették el Spajić és Milatović gazdasági programját. Továbbá nyilvánvalóan melléjük álltak azok a protestszavazók, akik a DPS és még inkább Đukanović elutasításaként szavaztak az új politikai erőre mint lehetséges alternatívára.

Kiemelt kérdésként merül fel az európai uniós integráció mellett a szerb-montenegrói kapcsolatok irányvonala is. Várhatóan a PES vezette koalíció egy sokkal konfliktuskerülőbb, kiegyensúlyozottabb viszonyrendszert igyekszik kiépíteni Belgráddal, ellentétben azzal, ahogyan a DPS járt el az utolsó négy évben.

Konklúzió

A montenegrói politikai térkép a 2020-as parlamenti választást követően átalakult, és 2023-ban végleg megváltozott; ehhez az első lépést az idei elnökválasztás során tette meg az ország. Bár a DPS-szel sokáig – egzisztenciális okokból és politikai alternatíva híján – elégedett választók az elmúlt harminc évben kitarítottak a párt mellett, az említett két választáson már az a kritikus tömeg döntött, amely szerint a DPS uralma nem hozta el azokat az eredményeket, amelyek Montenegro számára szükségesek és elvárhatók lettek volna. Az i-re a pontot végül a 2023-as parlamenti választás tette fel. Milo Đukanović bukása volt az utolsó abban a folyamatban a Balkánon, amelynek során a délszláv háborúban felemelkedett vagy fontos szerepet kapott politikusok (úgy, mint Hashim Thaçi, Janez Janša) elveszítették a hatalmukat.

Véleményem szerint a PES sikere arra világított rá, hogy egy, a politikába „kívülről érkező” erő a lakosság felé könnyen kommunikálható és a mindennapokban érezhető intézkedések segítségével tud sikereket elérni. Bár a PES választási győzelme, valamint a koalíciós kényszer miatt a montenegrói politika a következő parlamenti választásokig valószínűsíthetően továbbra is eseményekkel teli marad, amennyiben a párt a 2020–2021-es kormányzati eredményekhez hasonló reformokat végre tud hajtani, végérvényesen megerősödve kerülhet ki a várható folyamatokból.

Jegyzetek

- 1 Az már előfordult korábban is, hogy Đukanović nem viselte sem a kormányfői, sem az elnöki címet, ám csak olyan esetben, amikor a pártja birtokolta mind a két pozíciót.
- 2 *New Eastern Europe*, „The Political Consequences of NATO Membership for Montenegro”, <https://neweasterneurope.eu/2021/06/28/the-political-consequences-of-nato-membership-for-montenegro/> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).
- 3 Bár a korrupció, illetve a transzparencia hiánya már régóta átjárja a montenegrói (és a nyugat-balkáni) közbeszéd bizonyos szegmenseit, Montenegróban a szinte folyamatosan növekvő életszínvonal alapvetően megteremtette a gazdasági biztonság érzését, így részben ennek köszönhető, hogy a DPS a választói bázisát 2006-ig meg tudta tartani.
- 4 ИН4С, „Друштво грађана »97 000 одупри се«: Сјутра протест испред ВДТ”, [Polgárok Szövetsége: 97.000 – Állj ellen!: Holnap tüntetés a VDT előtt], <https://www.in4s.net/drustvo-gradjana-97-000-odupri-se-sjutra-protest-ispred-vdt/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 5 Az ügyre utalva született meg a tüntetések jelszava és az a köré épülő mozgalom, a „97.000 – Odupri se!” [97.000 – Állj ellen!].
- 6 Rakočević, Nikoleta: „Objavljen snimak: Knežević uručio kovertu Stijepoviću” [Megjelent videó: Knezevic átadott egy borítékot Stijepovićnak], *Antena M*, <https://www.antenam.net/drustvo/106891-objavljen-snimak-knezevic-urucio-kovertu-stijepovicu> (a letöltés ideje: 2023. június 21.).
- 7 *Vijesti*, „Kako se Crna Gora našla u »hibridnim režimima«” [Hogyan találta magát Montenegró hibrid rezsimben?], <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/433690/kako-se-crna-gora-nasla-u-hibridnim-rezimima> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).
- 8 *Državna izborna komisija Crna Gora*, „Ukupni rezultati izbora za poslanike u Skupštinu Crne Gore” [Montenegrói Állami Választási Bizottság, A montenegrói parlamenti képviselőválasztás összesített eredménye], <https://dik.co.me/ukupni-rezultati-izbora-za-poslanike-u-skupstinu-crne-gore-2/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 9 *Vijesti*, „Dogovorili se DF, SNP, Narodni pokret, Prava Crna Gora i ostali: Krivokapić nosilac liste” [A DF, az SNP, a Narodni pokret, a Prava Crna Gora is egyetértenek: Krivokapić a listavezető], <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/456347/sklopljen-veliki-savez-krivokapic-nosilac-liste> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).
- 10 Arról is megállapodás született, hogy a legérzékenyebb kérdéseket a kormányzat nem fogja bolygatni. Ilyennek számított az euroatlanti integráció, Koszovó kérdése, valamint a Szerb Ortodox Egyház helyzete. Ezt úgy is értékelhetjük, hogy el kívánták fedni azokat a nyilvánvaló törésvonalakat, amelyek a koalícióban részt vevő pártok világnézetéből adódtak.
- 11 2012-ben alakult szerbbarát, NATO-ellenes montenegrói párt.
- 12 *Vijesti*, „Radunović najavio da će DF bojkotovati rad Skupštine: Resetujemo stanje na nulu i tražimo novi dogovor” [Radunović bejelentette, hogy a DF bojkottálja az országgyűlés munkáját: nullára állítjuk a helyzetet és új megállapodást keresünk] <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/548991/radunovic-najavio-da-ce-df-bojkotovati-rad-skupstine-resetujemo-stanje-na-nulu-i-trazimo-novi-dogovor> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).
- 13 2021 szeptemberében több tüntetés, megmozdulás, útblokádok felállításá is történt a montenegrói nacionalisták részéről, akiknek az volt a céljuk, hogy a Szerb Ortodox Egyház ne tudja beiktatni az új montenegrói és tenger melléki metropolitát.

- 14 *Vijesti*, „MCP: Ustoličenje Joanikija 5. septembra na Cetinju, bez sabora ispred manastira” [MCP: Joanikija trónralépése szeptember 5-én Cetinjében], <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/563902/mcp-ustolicenje-joanikija-5-septembra-na-cetinju-bez-sabora-ispred-manastira> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).
- 15 *RTCG*, „Nudimo manjinsku vladu, ali bez DPS-a i DF-a” [Kisebbségi kormányt kínálunk, a DPS és a DF nélkül], <https://rtcg.me/vijesti/politika/348552/nudimo-manjinsku-vladu-ali-bez-dps-a-i-df-a.html> (a letöltés ideje: 2023. június 21.).
- 16 *Radio Slobodna Evropa*, „Premijer Crne Gore: Manjinska vlada je prevara” [Montenegró miniszterelnöke: A kisebbségi kormány becsapás], <https://www.slobodnaevropa.org/a/premijer-crne-gore-manjinska-vlada-je-prevara/31660178.html> (a letöltés ideje: 2023. június 21.).
- 17 *RTCG*, „Izglasano nepovjerenje Vladi” [Bizalmatlanság a kormánynak], <https://rtcg.me/vijesti/politika/350652/glasovima-crno-na-bijelo-i-opozicije-izglasano-nepovjerenje-vladi-crne-gore.html> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).
- 18 Tomovic, Dusica: „Montenegro Government Toppled by No-Confidence Vote”, *Balkan Insight*, <https://balkaninsight.com/2022/08/19/montenegro-government-toppled-by-no-confidence-vote/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 19 *Al Jazeera*, „Pokret »Evropa sad«: DPS izgubio izbore, imat čemo vlast u Podgorici” [Európa Most: A DPS elvesztette a választásokat Podgoricában], <https://balkans.aljazeera.net/amp/news/balkan/2022/10/23/crna-gora-danas-lokalni-izbori-u-14-opstina-i-podgorici> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 20 *RTCG*, „Đukanović raspustio Skupštinu” [Đukanović feloszlatta a közgyűlést], <https://rtcg.me/vijesti/politika/407689/djukanovic-raspustio-skupstinu.html> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 21 *RTCG*, „Lista predsjedničkih kandidata do 3. marta, potreban 8.101 potpis” [Az elnökjelöltséghez március 3-ig 8101 aláírás leadása szükséges], <https://www.rtcg.me/vijesti/politika/396285/lista-predsjednickih-kandidata-do-3-marta-potreban-8101-potpis.html> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 22 *RTCG*, „Predsjednički izbori 19. marta” [Elnökválasztás március 19-én], <https://rtcg.me/vijesti/politika/395734/predsjednicki-izbori-19-marta.html> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 23 Dragaš, Nikola: „Održan sastanak lidera opozicije: Razgovarali o načinu nastupa na predsjedničkim izborima” [Megtartották az ellenzék vezetőinek találkoztóját: Egyeztettek az elnökválasztáson való részvételről], *Vijesti*, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/642425/u-toku-sastanak-opozicionih-partija-razgovaraju-o-moguцем-zajednickom-kandidatu> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 24 *Vijesti*, „Jokić predala žalbu, traži da Ustavni sud poništi kandidaturu Đukanovića” [Jokić arra kérte az Alkotmánybíróságot, hogy törölje Đukanović jelöltségét], <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/645436/jokic-predala-zalbu-trazi-da-ustavni-sud-ponisti-kandidaturu-djukanovica> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 25 Bešić, Miloš: „Predsjednički izbori: analiza i procjene” [Elnökválasztás, értelmezés, elemzés], *Vijesti*, <https://www.vijesti.me/kolumne/644357/predsjednicki-izbori-analiza-i-procjene> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 26 Uo.
- 27 A parlament korábbi elnöke, Zdravko Krivokapić idején.
- 28 Bešić: „Predsjednički izbori”.
- 29 Trkanjec, Zeljko: „Đukanović and His Son Featured in Pandora Papers”, *Euractiv*, https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/dukanovic-and-his-son-featured-in-pandora-papers/ (a letöltés ideje: 2023. április 12.).

A 2023-as montenegrói választások

- 30 CDM, „Bečić: Moj rad nije plagijat” [Bečić: A munkám nem plágium], <https://www.cdm.me/drustvo/becic-moj-rad-nije-plagijat/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 31 *Biznis CG*, „Ko je Jakov Milatović kandidat za ministra za ekonomski razvoj” [Ki Jakov Milaović, a gazdaságfejlesztési minisztérium jelöltje?], <https://web.archive.org/web/20201120070452/https://bizniscg.me/2020/11/05/ko-je-jakov-milatovic-kandidat-za-ministra-za-ekonomski-razvoj/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 32 *Vlada Crne Gore*, „Spajić, Milatović: Čvrsto stojimo iza programa Evropa sad! onako kako ga je Vlada predložila” [Spajić, Milatović: A kormány szilárdan kiáll az Európa Most! program mögött], <https://www.gov.me/clanak/spajic-milatovic-cvrsto-stojimo-iza-programa-evropa-sad-onako-kako-ga-je-vlada-predlozila> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 33 Brajković, Jelena: „Montenegrin tax reform »Europe Now«,” *BDK Advokati*, <https://bdkadvokati.com/montenegrin-tax-reform-europe-now/> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).
- 34 A 2022-es önkormányzati választásokon az Európa Most Mozgalom jelöltje győzött Podgoricában, így először tört meg a DPS egyeduralma a fővárosban.
- 35 *RTCG*, „Prva debata predsjedničkih kandidata večeras u 20 sati” [Az elnökjelöltek vitája ma este 20 órától!], <https://rtcg.me/vijesti/politika/405028/prva-debata-predsjednickih-kandidata-sjutra-u-20-casova.html> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 36 Uo.
- 37 *Adria.tv*, „Kako je Milatović napadnut na Cetinju” [Hogyan támadták meg Milatovićot Cetinjében?], <https://adria.tv/vijesti/politika/video-kako-je-milatovic-napadnut-na-cetinju/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 38 *Press*, „Milo Đukanović i Andrija Mandić snimili TV duel u hotelu Hilton u Podgorici” [Milo Đukanović és Andrija Mandić tévés vitája a podgoricai Hiltonban], <https://press.co.me/video-milo-đukanovic-i-andrija-mandic-snimili-tv-duel-u-hotelu-hilton-u-podgorici/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 39 Uo.
- 40 Kračković, Radomir: „Predsjednički izbori u Crnoj Gori: Ko će u drugi krug?” [Elnökválasztás Montenegróban: Ki kerül a második fordulóba?], *Deutsche Welle*, <https://www.dw.com/bs/predsjedni%C4%8Dki-izbori-u-crnoj-gori-ko-%C4%87e-u-drugi-krug/a-65035481> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 41 *Vijesti Online*, „TV Vijesti: Završna debata – predsjednički izbori 2023” [TV-híradó: Vég-ső vita – elnökválasztás 2023], <https://www.vijesti.me/amp/647932/završna-debata-predsjednicki-izbori-2023> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 42 *IntelliNews*, „Russian Interference Expected Ahead of Montenegro’s Presidential Election”, <https://intellinews.com/russian-interference-expected-ahead-of-montenegro-s-presidential-election-271736/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 43 Koseva, Denitsa: „A Fresh Face and Dirty Games in Montenegro’s Presidential Election”, <https://www.intellinews.com/a-fresh-face-and-dirty-games-in-montenegro-s-presidential-election-272896/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 44 *Državna izborna komisija*, „Konačne rezultate izbora za predsjednika Crne Gore” [Montenegrói Állami Választási Bizottság: A montenegrói elnökválasztás végeredménye], <https://dik.co.me/wp-content/uploads/2023/04/konacni-rezultati-2023.pdf> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 45 Uo.
- 46 *RTCG*, „Đukanović: Od dijaspore i manjina očekujem najmanje 40 hiljada novih glasova” [Đukanović: Legalább 40 000 új szavazatot várok a diaszpórától és a kisebbségektől], <https://rtcg.me/vijesti/predsjednickiizbori/410241/djukanovic-od-dijas-pore-i-manjina-ocekujem-najmanje-40-hiljada-novih-glasova.html> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).

- 47 Kajosevic, Samir: „Montenegro President Courts Minorities to Stave off Election Defeat”, *Balkan Insight*, <https://balkaninsight.com/2023/03/23/montenegro-president-courts-minorities-to-stave-off-election-defeat/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 48 Montenegró területén az elmúlt három évtizedben csak a Szandzsákban, valamint a Kotori-öböl mentén fordultak elő elszórtan etnikai alapú konfliktusok.
- 49 CdM, „Kurti: Ako ne pobijedi Đukanović otvoriće se put nestanku crnogorske nacije” [Ha Đukanović nem nyer, megnyílik az út a montenegrói nemzet eltűnéséhez], <https://www.cdm.me/svijet/region/kurti-ako-ne-pobijedi-djukanovic-otvorice-se-put-nestanku-crnogorske-nacije/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 50 RTCG, „Đukanović: Nema novac u inostranstvu; Milatović: Vrijeme je za nove, evropske političare” [Đukanović: Nincs pénzem külföldön; Milatović: eljött az európai politikuskok ideje], <https://www.rtcg.me/tv/izdvajamo/412049/duel-predsjednickih-kandidata-u-petak-na-tvcg.html> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 51 *Državna izborna komisija*, „Konačne rezultate” [Montenegrói Állami Választási Bizottság: Végső eredmények].
- 52 *Ifimes*, „Montenegro 2023 Presidential Election: Entering the Post-Đukanović Era”, <https://www.ifimes.org/en/researches/montenegro-2023-presidential-election-entering-the-post-djukanovic-era/5155> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 53 Uo.
- 54 *Vijesti*, „Đukanović: Njihova ideja je da Crnu Goru treba dokusuriti, posljednji je tren da se probudimo iz sna” [Đukanović: Azt gondoljuk, hogy Montegró átszervezésére az utolsó pillanatban vagyunk], <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/649537/djukanovic-njihova-ideja-je-da-crnu-goru-treba-dokusuriti-posljednji-je-tren-da-se-probudimo-iz-sna> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 55 *Vijesti*, „Euractiv: Crna Gora u »statusu kvo« ne bi bila dobra vijest za Brisel, da bude primjer ostalima u procesu proširenja” [A montenegrói status quo nem jó Brüsszelnek, a bővítés példamutatása érdekében], <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/649109/euractiv-crna-gora-u-statusu-kvo-ne-bi-bila-dobra-vijest-za-brisel-da-bude-primjer-ostalima-u-procesu-prosirenja> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 56 RTCG, „Đukanović: Nema novac u inostranstvu; Milatović: Vrijeme je za nove, evropske političare” [Đukanović: Nincs pénzem külföldön; Milatović: eljött az európai politikuskok ideje], <https://www.rtcg.me/tv/izdvajamo/412049/duel-predsjednickih-kandidata-u-petak-na-tvcg.html> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 57 A 15 jelöltállító listából négy kisebbségi vett részt a választásokon.
- 58 *Državna izborna komisija*, „Privremene rezultate za izbor poslanika u skupštinu Crne Gore” [Montenegrói Állami Választási Bizottság: A Montenegrói Országgyűlés képviselőválasztásának ideiglenes eredményei], <https://dik.co.me/wp-content/uploads/2023/06/final-PRIVREMENI-REZULTATI-2023.pdf> (a letöltés ideje: 2023. június 19.).
- 59 *Euronews*, „Milo Djukanovic Resigns from the Position of DPS Chairman”, <https://euronews.al/en/milo-djukanovic-resigns-from-the-position-of-dps-chairman/> (a letöltés ideje: 2023. június 21.).
- 60 *Vijesti Online*, „Spajić: Nećemo sa DPS-om i Urom, očekujemo da se Vlada što prije formira” [Spajić: Nem társulunk se a DPS-el, sem az URA-val, mielőbb kormányt alakítunk], <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/660684/spajic-necemo-sa-dps-om-i-urom-ocekujemo-da-se-vlada-sto-prije-formira> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).